

техника. Интерпретацијата и уедначувањето на материјалот собираан и интерпретиран од триесетина соработници во текот на еден долг период, меѓутоа, е резултат на макотрпна работа од страна на издавачите кои, покрај проверките низ огромна литература, вршеле и сами теренски истражувања.

Во првиот том се опфатени 66.486 лица со 16.254 имиња, од кои 14.150 основни. Бројот на основните имиња, всушност, е значитно помал ако се имаат пред вид дијалектните варијанти на кои беше горе укажано. Исто така треба да се земе во обзир и фактот што има хомоними кои се повторуваат ако се лицата од разни места или ако има разлики по сродство и професија. Според основната концепција на проектот за авторите се поважни историско-просопографските податоци отколку лингвистичката обработка. Меѓутоа, овој огромен проект во интернационална реализација ќе добиеше многу во квалитетот ако во него беа вклучени и лингвисти — класични филолози, дијалектолози и ономастичари.

Независно од сето тоа, сепак, Лексиконот претставува капитален труд кој пружа извонредно богат антропонимски материјал што ќе им послужи корисно на сите што ја проучуваат антиката, а пред сè на историчари на стариот век, епиграфичари и ономастичари.

П. Хр. Илиевски,
 Кеј „13 ноем.“, кула IV, сѝ. 11,
 Скопје.

11. VIII 1989.

PROBLEMS IN DECIPHERMENT edited by Yves Duhoux, Thomas G. Palaima, and John Bennet, BCILL, Peeters, Louvain-la-neuve 1989, pp. 216, 8°, price: 650 FB.

По *Преглговорой* на тројцата издавачи (стр. 6 — 7), книгата содржи шест студии кои во една кратка верзија биле усно презентирани на XI Burdick-Vary Symposium, одржан во чест на Emmett L. Bennett, Jr. во Универзитетот на Wisconsin — Madison на 8 и 9 април 1988 г. Студиите третираат проблеми во врска со старите дешифрирани и недешифрирани писма од Медитеранот и од претколумбиска Америка¹: линеарното Бе (E. L. Bennett и M. Pope), критското пиктографско (J. - P. Olivier), линеарното А (Y. Duhoux), кипромнојското (Th. G. Palaima), а последната статија (на G. и L. Bonfante) се однесува на недешифрираниот етрурски јазик. Во сите статии со почит се истакнуваат големите заслуги на Emmett L. Bennett, Jr., кој со својата прецизна епиграфска работа преку подробни анализи, класификации и критички изданија на микенските плочки многу му го олеснил на Михаил Вентрис дешифрирањето на линеарното Бе писмо. Сите шест прилози содржат критичка оценка на работите во процес врз спомнатите писма и побудуваат жив интерес кон дешифрираторската работа.

E. L. Bennett, *Михаил Вентрис и разрешувањето на ѝелазискиот* (9 — 23), библиографски го проследува дешифрирањето на линеарот Бе, започнато од Еванс. Авторот се обидува тука да го претстави начинот како Вентрис го извршил дешифрирањето. Укажува дека кипарското слоговно писмо му послужило како појдовна точка. Прво тој установил дека 14 слоговни знаци од линеарното Бе писмо се исти како во кипарското, а потоа фонетската вредност на еден знак го водела кон откривање вредноста на следниот и во самиот почеток, уште во 1940 г., кога сметал дека јазикот на плочките бил етрурски, врз основа на внатрешни докази тој предложил фонетска вредност на уште 14 други слоговни знаци. Служејќи се со истиот метод Alice Kobeg открива флексија на зборовите без да се обидува да ги чита фонетски. Малиот број објавени натписи не дозволувал да се работи со поширок зафат. А кога биле објавени

¹ Linda Schela била спречена да го приложи трудот за натписите на јазикот од Мајите, па издавачите упатуваат на соодветна литература по оваа материја (*Antiquity* 62:234, март 1988, 122—172).

Пилскиите плочки од Бенет и кноските во *Scripta Minoa II*, Михаил Вентрис можел во 1952 год. со сигурност да го објави своето откритие, проверено на голем број примери.

Во статијата *Дешифрирањето на Вентрис* (25 — 37) М. Роре ги бара корената на дешифраторската работа од Вентрис. Во самиот почеток нагласува дека Бенет не бил епигон, како мнозина други, а родоначалник на дешифрирањето од Вентрис. Објавувајќи педантно неразбирлив текст со апсолутно точна транскрипција на пилските плочки, тој на Вентрис му пружил сигурна база да ја открие вредноста на знаците и да го прочита текстот. Потоа ги анализира принципите на дешифрирањето што ги применил Вентрис и како биле тие развивани и практикувани од постари европски истражувачи, на пр. С. Niebuhr во врска со персиските клинописи, Virolleaud со угаритското писмо, Champollion со египетските хиероглифи и др. Како лајтмотив низ целата статија се провлекува мислата дека првата причина на дешифрирањето е желбата да се открие вистината.

Ј. Р. - Olivier, *Возможни методи во дешифрирањето на кријското пиктографско писмо* (39 — 58). Всушност тој овде зборува за проблемите, одн. тешкотиите на т.н. хиероглифско критско писмо. Методолошките приоди на неговото дешифрирање ги класира во три групи според нивната комплексност: I. — Проблем на терминологијата, II. — практични проблеми и III. -методолошки проблеми, каде што има најмногу нерешливи прашања.

Прво, критички ги разгледува *називите* „хиероглифско“ и пиктографско“ писмо, дадени од Еванс и употребувани во научниот свет до денес. Го отфрла терминот „прво писмо на дворците“, предложено од М. Роре пред 20 години, зашто арханското писмо на печати е постаро; тоа се употребувало во дворците околу 2.050 год. пред н.е. Авторот смета дека може и понатаму да се нарекува овој вид писмо „хиероглифско“, но треба да се има на ум дека тоа нема ништо заедничко со египетското хиероглифско писмо, нити е пак свештено, при сè што можело да потекнува од египетското. Најадекватен му се чини називот „пиктографско“, само пред него секогаш треба да стои определбата „критско“, за да се диференцира од другите пиктографски писма.

Практичните проблеми ги дели на *квантитативни* и *квалитативни*. Истакнува дека *квантитативниот* на документите е мошне сиромашен. На ова писмо има вкупно 270 документи што содржат 1537 знаци. Од овие 270 документи што содржат 1.537 знаци. Од овие 270 документи, меѓутоа 150 се печати или отпечатоци со 560 знаци. Од линеарното А има 1.427 документи со 7.362 знака², а од линеарното Бе — 4.765 документи со 57.398 знаци. Вкупниот текст со хиероглифско писмо од околу 1000 знаци без оние на печатите, може да се собере на една страница, од линеарното А на 7, а од линеарното Бе има повеќе од 30 страници.

Проблемот на *квалитативниот* се однесува а. на документите и б. на нивните изданија.

Квалитетот на документацијата во целина е вистински проблем. Еванс тргнал да бара камените печати со пиктографско писмо и го открил кноскиот дворец со линеарни А и Бе документи, како и остатоци од поранешен депозит со хиероглифско писмо. Писмото на печати во повеќе случаи има „орнаментен“ или „декоративен“ карактер. Главната цел на печатот, одн. отпечатокот била не да се чита, а само да пренесе информација. Печатите се корисни во палеографијата, како и во компаративните студии, но треба да се тргне од архивски, вистински натписи, а не обратно, при сè што некои знаци (47) се среќаваат и на печати. Архивската документација е со ограничен материјал, а освен тоа, тешкотии произлегуваат и од други причини: . Многу документи не се комплетни; б. некои се комплетни, но содржат малу знаци; в. кај некои не е јасно дали се пишувани од лево на десно или обратно; г. има и пинаколошки тешкотии, поради што и издавањето на натписите не е лесно.

Без точни и комплетни изданија, придружени од табели на знаците, не е возможно да се работи сериозно над текстовите. Досега има три изданија на натписи, а печатите треба да се бараат низ десетина изданија. Еванс пред

¹ Според Y. Duhoux (в. долу) 1432 текста со 7396 знаци.

80 години дал преглед на знаците, но како може да се работи со прирачник каде што 30 декоративни знаци, од вкупно 135, се прогласени за вистински. Потребно е ново издание, Согрус на натписите со хиероглифско писмо и нова табела на знаците. Авторот ветува дека тоа ќе биде објавено до крајот на 1989 год.

Мешодолошките проблеми произлегуваат од ограничениот број на документи. Венгрис имал 2.000 документи со 30.000 знаци и можел да прави најразлични класификации, а во хиероглифското писмо има 1.500 знаци на помалу од 300 предмети. Има и други тешкотии:

Лингвистичкиот метод треба да се исклучи, зашто јазикот е непознат. Хиероглифското и линеарното А писма биле во паралелна употреба неколку века, но не е веројатно дека двете писма се употребувале за ист јазик.

Палеографскиот метод, според авторот, исто така треба да се исклучи барем во прво време. Има врска меѓу формите на знаците од хиероглифското и линеарното А писмо. Две третини од знаците покажуваат сличност, но формалните сличности не мора да се и фонетски.

Внатрешниот метод повеќе ветува, но тој не може да се примени на голем број примери. Аритмограмите и клазограмите се идентификувани од Еванс. Логограмите (идеограмите) се ретки. Забележително е дека со ист знак е означено ВИНО како во Линеарното А и Бе.

Статистичкиот метод го наоѓа за најпогоден, зашто е независен од јазикот, а преку анализи со помош на внатрешниот метод може да биде најплоден. За примена на овој метод, меѓутоа, треба да се исполнат два битни услова: изданијата да се напојно коректни (за што гарантира авторот) и материјалот да биде квантитетно доволен. Одличниот специјалист за старите медитерански писма Ј. - Р. Olivier, навистина, може многу да придонесе за дешифрирањето и на критското пиктографско писмо со своите анализи на знаците и критичките изданија на натписите.

У. Duhoix, *Линеарно А: Проблеми на дешифрирањето* (59—119), дава подробен опис на ова критско писмо, познато со најмногу документи (70%) од Хагија Тријада, а било во употреба од XIX — XV в. (1850 — 1460 или 1440) пред н.е. Тоа е административно писмо, во 9/10 документирано на глинени плочки, а со 94 текста на вази, главно, од лево на десно, ретко обратно и бустрафедон. Нагласува дека дешифрирањето зависи прво од ригорозно точни изданија, како оние на линеарот Бе од Е. L. Bennett (линеарните А плочки ги издаваат W. C. Brice, Raison — Pope, Godart — Olivier); потоа од репертоарот на знаците кои треба да бидат добро установени и од доволен квантитет на натписи (досега 1.432 текста со 7.396 знаци). Структурата на писмото е од мешан тип составено од идеограми и фонетски (слововни) знаци: цифрите се децимални, знаците за делови — непознати во линеарот Бе; идеограмите — исти како во линеарното Бе писмо, веројатно и со иста вредност.

Двата вида писмо се развиени на Крит. Линеарното А е постаро и, нормално, укажало влијание врз линеарното Бе. Тоа многу помага за дешифрирањето на линеарот А, но треба да се има на ум и фактот дека иста граfiја може да има различно значење, сп. на пр. *pa-te πατήρ* и *πάντες*. Колку е подолг зборот, толку се поголеми шансите да биде паралелата меѓу линеарното А и Бе писмо иста. Приведува лични имиња со промена само во крајниот слог, на пр. LA: *a-ra-na-re*, LB *a-ra-na-ro*; LA *pi-ta-ke-si*, LB *pi-ta-ke-u*, LA *qa-qa-ru*, LB *qa-qa-ro* и др. Забележува дека поголем број на слоговни знаци на -o од линеарот Бе не се среќаваат во линеарот А, на пр. *dwo*, *mo*, *ro₂*, *two*, а можеби и *do*, *jo*, *so*, *wo*, *zo*.

Врз основа на горните анализи заклучува дека творците на линеарот Бе сигурно од основ не ги промениле фонетските вредности на знаците од LA. 12 знаци се апсолутно исти: *na* (26), *da* (30), *ja* (32), *a* (52), *pi* (56a), *si* (57), *ta* (74) *wa* (75a), *ti* (78), *ma* (95), *u* (97), *i* (100a). 18 други знаци, исто така многу се слични, веројатно и тие се со исти фонетски вредности. Според табелата на стр. 115 и во двасеттина други знаци се забележуваат големи сличности. Извесни разлики во фонетските вредности меѓу знаците секогаш се можни но

тоа не може да се докаже, бидејќи јазикот им е различен, сп. израз за „вкупен збир“ LA *ku-ro*, LB *to-so/to-sa* τὸς(σ)ος/-σ(σ)α ‘толку’. Но очигледно има и позајмени апелативи од LA во LB, сп. идеограма за смоква NI, веројатно скратено од κικύλευ ‘смоква’, без етимологија, или LA *ki-ki-na* покрај идеограмата *60 за смоква, а Теофраст одбележува дека κικύνη, κικίνα ‘смокви, сикомори’ биле познати на Крит. Авторот констатира дека претстој уште работа врз LA, но верува дека дешифрирањето на ова писмо е близу.

Th. G. Palaima во статијата *Кипро-минојски писма: Проблеми на историски контекст* (121—187), врши ревизија на досегашните сознанија за кипарското писмо од бронзената епоха (1500 — 1150 год. пред н.е.), познато под името кипро-миноско (CM). Тој ја отфрла класификацијата на четири различни видови од ова писмо (архајско CM, CM 1, CM 2 и CM 3), зашто таа се базира на погрешни претпоставки, непотврдени географски групирања на натписи и мешање на писма од различни системи. Констатира дека знаците од т.н. CM 1, CM 2 и CM 3 често се мешаат. Стандардниот репертоар на знаци востановен за секој од овие „три вида“ е завсновен на мошне ограничен пишуван текст. Текстот од сите досега откриени кипро-миноски натписи се состои од околу 2.500 знаци, а тоа е само една третина од текстот на дешифрираното LA и помалу од 10% на LB писмо. CM имало широка употреба како и LA: на вази, филдишени плочки, метални тегови, цилиндрични печати, златни прстени, бронзени и сребрени садови, накит и др.

T. Palaima устанува дека досегашните „дешифрирања“ на CM се „кули од карточи“. Посебно се запира критички на последниот обид за дешифрирање на ова писмо од J. Fournou (Current Issues in Lingu. Theory 58, Amsterdam/Philadelphia 1988, 239—251). Предупредува дека врз основа на позајмени зборови или туѓи антропоними и топоними кои можат да заведат, ризично е да се прават обиди за дешифрирање. Во развојот и примената CM претставува мошне комплицирана слика. Тоа функционираше како мост меѓу минојско-микенското писмо и подоцнежниот кипарски силабар. Во напредниот стадиум се забележуваат врски меѓу CM и блиско-источните клинописи Затоа е неопходно да се води сметка за хронологијата на натписниот материјал од ова писмо.

Авторот истакнува дека отсуството на еден corpus со CM е пречка за систематски приод кон неговото дешифрирање. Поради тоа отсуство има парцијални читања на кипро-минојските текстови. Писмото на овие текстови покажуваат различни форми на клинописи, хетитски хиероглифи, египетски хиероглифи, угарит и др. Констатира дека има потреба од унифициран и стандарден corpus на кипро-минојските натписи, којшто ќе ни овозможи да го видиме писмото во целост и во неговите варијанти, а не во потсистеми. Сè додека не се направи тоа, ние ќе се измачуваме со работа на парче, со погаѓање и спекулирање. Основната работа веќе е завршена од E. Masson и V. Karageorghis. Досега документираниите текстови со 2.500 знаци треба да бидат претставени заедно и испитувани внимателно како целина. Лексичкиот клуч што го откри E. Masson е надежен. Постојаните нови откритија на натписи од овој вид окуражуваат. Апелира за CM да се направи истото како за LA и LB.

Авторите Giuliano и Larissa Bonfante, *Дешифрирање на етрурскиот* (189 — 216) даваат критички преглед на досегашните сознанија за етрурскиот јазик на кој има останато 13.000 кратки натписи: посвети, епитафи со антропоними и теоними, титули и малу апелативи, броеви и глаголи. Подолги се религиозните текстови и некои договори. Има многубројни обиди за дешифрирање на етрурскиот преку билингвални натписи, глоси и особено преку етимологизирање поврзувајќи го со најразлични јазици.

Од билингвалните натписи најважни се трите златни плочки од Пирги на фењикиски и етрурски, откриени во 1964 г. има и триесеттина етруско-латински натписи, етикети на слики и фрески, а за квазибилингвални се сметаат религиозните текстови проучувани во споредба со умбриските Игувински плочки. Старите автори ни оставиле ограничен број објаснети глоси, на пр. atrium aisar (во куќи), clan ‘син’, arimos ‘мајмун’, Itus — Idus и др. Извесен прогрес во изучувањето на етрурскиот изговор е направен преку компаративните

студии на адаптирани грчки зборови и имиња. Авторите се категорични во изјавата дека етимолошкиот метод треба да се отфрли. Најкорисен е културно-археолошкиот метод со чија помош еден натпис се разгледува во неговиот историски контекст и во тесна врска со спомениците и предметите на кои е запишан.

Плочките од Пирги се најнадежни. Тие се дадени во историско-географски контекст (Италија во одреден период). Познато е дека Етрурците, писмени луѓе, живееле во Италија од 1000 — 100 год. пред н.е., држеле најплодна земја и најдобри пристаништа како и минерални блага. Рано ја адаптирале грчката азбука; има 75 натписи од VII век. Од анализата на натписите се гледа дека етрурскиот немал звучни оклузивни, *b, d, g*, вокалот *o* го заменува со *u*, измислиле буква за *f*, непозната во грчкиот, но позната во лидискиот алфабет. Интересно е дека стелата од Лемнос (Каминија) покажува голема сличност со азбуката и јазикот етрурски: и овде отсутствуют *b, d, g*, нема *z*, а вокалот *u* се заменува од *o*, наместо обратната замена во италскиот етрурски. Одамна е позната старата традиција за врските на Етрурците со Мала Азија (сп. Thuk., 4.109.4). Односите со другите медитерански народи се уште појасно документирани. Тоа го потврдува и билингвалниот натпис од Пирги (сп. и Polyb. 3.22.4—13). Броевите од 1 до 6 се различни од индоевропските. Етрурскиот може да се интерпретира само со етрурски. Латинскиот презел доста зборови од етрурскиот на пр. *laterna, taberna, histro, phersu* (=persona) 'маска', *litterae* од грч. διφθέρα и др. Од адаптираните грчки имиња, на пр. *Alexandre* од *Alexandros*, *Clumsta* од *Clytaimestra* и др. може да се суди за акцентот во етрурскиот што предизвикал многубројни редукции и синкопи на вокали.

Сите шест статии фрлаат обилна светлина врз старите медитерански писма и јазици од кои се останати писмени документи. Со исклучок на микенскиот грчки јазиците се непознати, а и документите се пишувани со непознати писма. Само етрурските натписи можат да се читаат, зашто се пишувани со грчки алфабет, но не можат да се разберат, зашто јазикот е непознат.

Книгата во целина претставува многу добар прирачник според современите научни сознанија од врвни специјалисти за одделните писма и јазици. Нивните статии објавени овде претставуваат кратки изводи од опширните студии над кои работеле подолго време. Современите научни достигнувања по оваа материја овде се изложени на класично јасен начин, а се гледа и колку голем напор е вложен и од нив самите за решавање на проблемите околу дешифрирањето на старите писма и јазици од Медитеранот. Библиотеките за антички студии (класични, археолошки и преисториски) не би требало да останат без овој драгоцен прирачник.

25. IX 1989.

П. Хр. Илиевски, Кеј „13 ноем“,
кула IV, сџ. 11, Скопје

ANTONÍN BARTONĚK, *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1987, str. 182 + 26 tab., 8°.

Pred nama je knjiga Antonina Bartonjeka (u daljem tekstu A.B.), jednog od onih istraživača grčkog jezika i grčke dijalektologije, koji je svoja saznanja iz ove oblasti isključivo temeljio na brojnim lingvističkim pokazateljima koje nudi sama problematika grčkog dijalektnog kompleksa.

Premda je knjiga podeljena na osam celina, a svaka celina na više poglavlja, na kraju knjige pomeštena su tri dodatka, od kojih jedan na engleskom jeziku kao rezime. Pa ipak, utisak je da je ova knjiga i pod ovim naslovom nastala kao rezultat autorovih dugogodišnjih istraživanja u ovoj sferi, što se neposredno može videti, iz bibliografskih jedinica koje donosi sam A.B. na kraju knjige.

Zadatka kojeg se prihvatio, A.B. da nam predstavi ovako izuzetno tešku i složenu problematiku grčkog dijalektnog kompleksa valja poštovati, tim pre; ako